

УДК 130. 40

ПРИРОДА ЛЮДИНИ І ЇЇ ПРИРОДНЕ ПРАВО У ФІЛОСОФІЇ СПІНОЗИ

ТЕТЯНА ПАВЛОВА,*доктор філософських наук, доцент кафедри філософії**Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

У статті розглядаються питання природного права у філософії Спінози, особлива увага приділяється його співвідношенню з природою людини в контексті суспільних відносин і відносин реалізації права. Показане реалістичне ставлення Спінози до людських афектів і їх впливу на суспільні відносини. Досліджуються різні аспекти ототожнення правових законів і законів природи, зокрема, розглядається закон, що залежить від природної необхідності, та закон, що залежить від людського волевиявлення. Аналізуються особливості договірної теорії виникнення держави та додержавного стану.

Ключові слова: природа, людина, право, суспільство, суспільний договір, держава, влада, свобода.

Постановка проблеми. Питання людської природи і властивого їй права залишаються сьогодні актуальними. Причин тому декілька, по-перше, людина завжди намагається пізнати себе, свою сутність, по-друге, набувають розвитку концепції природного права, які розглядають основні правові принципи та ідеї як такі, що впливають із самої природи людини. До проблемних питань, що стоять перед теорією й практикою сьогодні, належить питання, що саме слід розуміти під природним правом, у чому його значення й роль, а також яким чином воно може бути реалізоване в чинному законодавстві. Розгляд цих питань вимагає чітких методологічних визначень, аналізу різноманітних філософсько-правових підходів, урахування сьогодинського рівня розвитку суспільства. Філософія Спінози в цьому сенсі є цікавою тим, що природа є основним об'єктом його досліджень. Він намагається визначитися, що є природа, як вона співвідноситься з Богом, людиною, яким чином право може бути реалізоване.

Огляд й аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питаннями філософії Спінози, зокрема, його філософсько-правовою проблематикою займався В. Соколов, М. Беленький, у роботах яких розкриваються не лише багатоаспектність філософії Спінози, а й деякі риси особистості мислителя в контексті існуючого на той час культурного, політичного та економічного розвитку, особливості історичного часу, у якому він жив. А. Майданський [5], Ф. Діттес [3; 4] проаналізували логічний метод Спінози, викладений зокрема в його "Етиці", займалися проблемними питаннями його моральної філософії.

Об'єктом дослідження є філософсько-правові погляди Спінози.

Предметом дослідження виступає природне право, яке відноситься до природи людини у філософії Спінози.

Мета дослідження - встановити характер зв'язку між природними основами права й можливістю його реалізації відповідно до природи людини в суспільстві. До завдань слід віднести аналіз природи людини у філософії Спінози; розгляд його концепції права; дослідження причин і природних основ держави й громадянського стану.

Виклад основного матеріалу. Спінозу цікавить природа людини, і він намагається визначити її через природу людських афектів. Філософ зазначає, що до тих, кому погано, люди відчувають жалість, кому добре - заздрість, вони більш схильні до помсти, ніж до співчуття, крім того, кожен намагається, щоб інші жили за його правом, схвалювали те, що він схвалює, і відкидали те, що відкидає він [8, с. 306]. Таким чином, на думку Спінози, сама природа людей зумовлює їх схильність до афектів, намагання нав'язати свою волю іншим. Унаслідок цього відбувається конфлікт інтересів та виникає прагнення перемоги.

Спіноза виступає у філософсько-правовій думці як відомий пантеїст: він ототожнює Бога й природу, вважає їх єдиною субстанцією. Держава й право виступають у нього як органічні частини природи, субстанції. Закони права мислитель ототожнює із законами природи. Під правом природи Спіноза розуміє закони або правила, згідно з якими живе Всесвіт, усе відбувається у світі і які являють міць природи. Природне право людини містить у собі те, чого вона бажає і на підставі чого вона діє. Закон є універсальною настановою, згідно з якою кожен індивід або всі індивіди мають діяти певним установленим чином. Закони можуть залежати або від природної необхідності, або від людського волевиявлення.

Закон, що залежить від природної необхідності, випливає із самої природи або визначення речі, є іманентним їй. Закон, що залежить від людського волевиявлення й зветься правом, люди приписують собі та іншим, частіше за все з метою безпеки та регулювання певних соціальних відносин. Влада й сила є необхідними умовами існування суспільства, закони ж у суспільстві приборкують пристрасті людей, захищають їх одне від одного, допомагають сформуванню соціально-культурний простір, придатний для нормального життя й розвитку особистості.

Спіноза високо оцінює роль розуму у вирішенні правових питань. На його думку, якби приписи розуму відігравали для особи визначальну роль, вона б визнавала природне право, але оскільки це є тільки бажаним, а не наявним, то людина схильна керуватися у своїй діяльності бажаннями, за якими часто криються егоїзм і користолюбство. Оскільки від такої природи нікуди не подітися, то умовою загального блага може визнаватися право приватної власності.

Людина, на думку Спінози, захищає інтереси інших лише тому, що хоче зміцнити свій добробут. Чим більше вона керується розумом, тим більше свободу вона має, тим більш невідхильно вона буде дотримуватися права держави. У той же час і держава буде більш міцною, якщо вона ґрунтується на розумі. Розумність є властивою природі, а відповідно вона є властивою й законодавству в державі, звисно, якщо йдеться про правовий закон. Спіноза реально й критично оцінює людську природу й розуміє, що відносини ідеальної розумності можливі лише теоретично, практично ж інтереси різних осіб часто суперечать один одному й призводять до конфліктів, тому єдино розумним рішенням на рівні суспільства, держави є реалізація закону, по суті правового закону, який би вирішував можливі правові конфлікти.

За законами розуму людина проявляє себе як суспільна істота. Вона створена таким чином, що не може жити за межами загального права. На думку Спінози, до виникнення держави люди жили, підпорядковуючись лише закону самозбереження, у стані "війни всіх проти всіх". У додержавному, природному стані кожен індивід мав природне право на діяльність відповідно до своєї природи, воно визначалося бажаннями індивіда та його могутністю. Це стан свавілля, де кожен керується своїми бажаннями, де немає закону й релігії. Але розуміння того, що людина не може сама повністю задовольнити свої потреби, привело до створення держави, у якій могла б відбуватися така взаємодопомога.

Держава виникає внаслідок суспільного договору, у якому всі домовляються про збереження свого природного права й делегують частину своїх прав владі. У природному стані окремий індивід не може захистити себе від утиску з боку інших, тому доти, доки природне право належить кожному окремо, воно є нікчемним, існує швидше в уяві, ніж у дійсності, його реалізація не є забезпеченою, оскільки таке право не об'єктивоване, не має загального характеру, а носить лише суб'єктивістський характер. У додержавному стані права людей не можуть бути забезпеченими, лише в державі може гарантуватися природне право людей, лише держава може давати законні приписи, узагалі створювати позитивне право.

Причини й природні основи держави слід шукати, на думку філософа, не у вказівках розуму, а виводити із загальної природи або стану людей. Держава виступає як спільність індивідів, діяльність яких спрямована на укріплення єдиного цілого - суспільства. Громадянський стан забезпечує наявність верховної влади; справи державної влади зводяться справами правління; люди, які користуються всіма вигодами держави, зводяться громадянами, а оскільки вони підпорядковані законам держави - підданими. І справа не в тому, що розум людини не здатний до самоконтролю й саморегулювання людини в суспільстві, а в тому, що ніхто не може гарантувати, що людина буде ним керуватися, а не створювати собі якісь вигадані права чи взагалі керуватися емоціями й бажаннями.

Більш повно, на думку Спінози, свобода реалізується при такій формі державного утворення, як республіка, а суспільні інтереси співпадають з інтересами індивідуальними. До того ж зосередження влади в одних руках робить громадянина безправним, оскільки воля однієї особи породжує суб'єктивність при вирішенні питань. Мислитель не був прихильником абсолютної монархії, навпаки, він зазначав, що вона не відповідає меті загального блага. На думку Спінози, метою монархічного правління є обман. Республіканські форми правління він поділяє на аристократію й демократію. Демократична форма верховної влади - це коли обов'язок про встановлення, тлумачення, скасування права, укріплення міст, вирішення питання про війну й мир та інші питання, що відносяться до справ правління, вирішуються зборами усього народу. Якщо до членів зборів входять лише обрані, - це аристократія, якщо ж верховна влада покладена на одну особу, то це є монархія. Кожна форма правління опирається на певні відносини власності: монархії властива державна власність на землю і нерухомість, аристократії - землі не здаються громадянам в оренду, а продаються. Демократія ж, на відміну від монархії, спирається на розумні закони, які не суперечать інтересам народу й загальному благу. Свобода особи в демократії проявляється в тому, що вона діє не за авторитетом якоїсь особи, наприклад, монарха в монархії, а згідно із загальною встановленою волею, яка є узгодженою з волею індивідуальною. Таким чином, Спіноза розглядає демократію як крок до об'єктивізації права, коли воно постає вже не як прояв волі однієї особи, якою б значущістю та впливом вона не володіла, а як загальна універсалізована воля, зведена у закон.

Право верховної влади є природним правом, яке визначається не могутністю кожного окремо, а могутністю народу, що керується єдиним духом, тобто виступає як окрема особа в природному стані. Кожен окремий громадянин має тим менше прав, чим більш потужною є держава. Тільки верховна влада має право вирішувати, що добре, що погано, що справедливо, що несправедливо, що робити кожній окремій особі і всім разом. Узагалі, хід державних справ залежить від тих, хто знаходиться при владі, при цьому важливо, щоб кожен міг думати те, що він хоче, і говорити те, що він думає. Волю держави слід вважати волею всіх, рішення держави про справедливе й доцільне мають визнаватися кожною окремою особою. Громадянин пови-

нен виконувати накази держави, навіть якщо він вважає їх несправедливими. Історичний час, у якому жив Спіноза, та певні політичні обставини, що вплинули на його погляди, визначають таке величезне значення верховної державної влади, але при цьому мислитель зазначає, що якою б потужною не була влада, їй не можуть належати всі природні права особи.

Особа не може відмовитися від своїх природних прав, зокрема права на життя й безпеку, свободу совісті й думки остільки, оскільки вона не може відмовитися й від своєї природи. Спіноза зазначає, що ніхто не в змозі відмовитися від свого права на самозахист настільки, щоб перестати бути людиною, значить ніхто не може бути позбавлений свого природного права; піддані нібито за правом природи утримують дещо, що в них не можна забрати без великої небезпеки для держави, і вона тому або мовчки їм піддається, або домовляється про це з тими, у чиїх руках знаходиться влада [8, с. 15]. Природне право кожного - захищати свою свободу, і поступитися цим правом можна, тільки якщо поклатися на іншого обов'язок захищати себе.

Головною метою громадянського стану, на думку Спінози, є безпека. Війни, порушення законів слід приписувати не стільки злобній сутності підданих, скільки поганому стану верховної влади. Верховна влада в роздумах мислителя, з одного боку, є абсолютною, оскільки не обтяжена тими законами, які вона створює, а з іншого боку, виступає як така, що сама підпорядковується законам природи, які поширюють свою дію на сферу держави. У громадянському стані всі особи бояться одного й того ж, для всіх одна й та сама причина безпеки й загальний уклад життя, що передбачає одночасно здатність судження кожного. Той, хто вирішив підкорятися всім приписам держави, тому що боїться її сили або тому що цінує свій спокій, - той, звісно, діє у відповідності зі своєю безпекою й користю [8, с. 300].

Такі поняття як злочин, покіра, справедливість і несправедливість можливі лише в державі, оскільки в природі немає нічого такого, про що можна було б сказати, що воно належить одному, а не іншому, у державі ж за загальним правилом визначається,

що належить одному, а що іншому, і справедливим є той, хто вільний віддавати кожному те, що йому належить, а несправедливим є той, хто намагається привласнити собі те, що належить іншому.

Висновок

Учення Спінози залишається видатним внеском у філософію права Нового часу. Його ідеї про закон і право, демократію й свободу, державу до сьогодні привертають увагу дослідників, зокрема, його пантеїстичне розуміння природи взагалі й природного права зокрема. Звісно, суспільство не стоїть на місці, а його сучасний розвиток потребує все нових підходів до вирішення нових завдань, але питання взаємодії людини й суспільства не можуть бути досліджені без з'ясування природи людини, природи права - вічних філософських питань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Erhardt F. Die Philosophie des Spinoza im Lichte der Kritik / F. Erhardt. - Leipzig, 1908. - S. 184-185.
2. Беленький М. С. Спиноза / М. С. Беленький. - М., 1964.
3. Диттес Ф. Критические этюды о нравственной философии Спинозы / Ф. Диттерс. - СПб., 1900.
4. Диттес Ф. Этика Спинозы, Лейбница и Канта / Ф. Диттерс. - СПб., 1902.
5. Майданский А. Д. Геометрический порядок доказательства и логический метод в "Этике" Спинозы / А. Д. Майданский // Вопросы философии. - 1999. - № 11. - С. 172-180.
6. Нечипуренко В. Н. Спиноза в зеркале еврейской философской и мистической традиции / В. Н. Нечипуренко // Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки. - 2005. - № 1. - С. 13-21.
7. Соколов В. В. Спиноза / В. В. Соколов. - М., Мысль, 1973.
8. Спиноза Б. Богословско-политический трактат / Б. Спиноза // Избранные произведения : в 2-х тт. / Б. Спиноза. - М. : Мысль, 1957. - Т. 2. - 228 с.
9. Спиноза Б. Сочинения : в 2-х тт. / Б. Спиноза. - СПб. : Наука, 1999. - Т. 1. - 489 с.
10. Спиноза Б. Сочинения : в 2-х тт. / Б. Спиноза. - СПб. : Наука, 1999. - Т. 2. - 629 с.
11. Спиноза Б. Трактат об очищении интеллекта / Б. Спиноза. - М. : Кушнерев и К°, 1914. - 188 с.
12. Спиноза Б. Этика / Б. Спиноза. - СПб. : Аста-пресс ltd, 1993. - 248 с.

T. Pavlova

THE NATURE OF MAN AND HIS NATURAL RIGHT IN THE PHILOSOPHY OF SPINOZA

The issue of natural law in the philosophy of Spinoza, focuses its relation to human nature in the context of social relations and relations of law. Shown realistic attitude Spinoza to human emotions and their impact on social relations. The different aspects of legal identification laws and the laws of nature, especially considered the law, which depends on natural necessity and the law, which depends on human will. The features of the contract theory of the state and pre-state condition.

Key words: nature, man, law, society, the social contract, the state, power, freedom.

© Т. Павлова

Надійшла до редакції 02.10.2012